DOMSTOLENS DOM (Fjerde Afdeling)

17. juni 2010 *

I de forenede sager C-105/09 og C-110/09,

angående anmodninger om præjudiciel afgørelse i henhold til artikel 234 EF, indgivet af Conseil d'État (Belgien) ved afgørelser af 11. marts 2009, indgået til Domstolen den 20. og den 23. marts 2009, i sagerne:

Terre wallonne ASBL (sag C-105/09),

Inter-Environnement Wallonie ASBL (sag C-110/09)

mod

Région wallonne,

har

* Processprog: fransk.

DOMSTOLEN (Fjerde Afdeling)

sammensat af afdelingsformanden, J.-C. Bonichot, og dommerne C. Toader (referende dommer), K. Schiemann, P. Kūris og L. Bay Larsen,

generaladvokat: J. Kokott
justitssekretær: fuldmægtig R. Şereş,

på grundlag af den skriftlige forhandling og efter retsmødet den 21. januar 2010,

efter at der er afgivet indlæg af:

— Inter-Environnement Wallonie ASBL ved avocat J. Sambon

— Région wallonne ved avocat A. Gillain

— den belgiske regering ved T. Materne og C. Pochet, som befuldmægtigede

— den tjekkiske regering ved M. Smolek, som befuldmægtiget

— Europa-Kommissionen ved S. Pardo Quintillán og J.-B. Laignelot, som befuldmægtigede,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse i retsmødet den 4. marts 2010,

afsagt følgende

Dom

1 Anmodningerne om præjudiciel afgørelse vedrører fortolkningen af artikel 3 i Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2001/42/EF af 27. juni 2001 om vurdering af bestemte planers og programmers indvirkning på miljøet (EFT L 197, s. 30).

2 Anmodningerne er blevet indgivet i forbindelse med to retstvister mellem på den ene side Terre wallonne ASBL og Inter-Environnement Wallonie ASBL og på den anden side regionen Vallonien vedrørende annullation af den vallonske regerings bekendtgørelse af 15. februar 2007 om ændring af anden bog i code de l'environnement (miljøloven), som udgør code de l'eau en ce qui concerne la gestion durable de l'azote en agriculture (vandloven om bæredygtig forvaltning af kvælstof i landbruget) (*Moniteur belge* af 7.3.2007, s. 11118, herefter den »anfægtede bekendtgørelse«).

Retsforskrifter

EU-retlige forskrifter

Direktiv 91/676/EØF

3 Artikel 1 i Rådets direktiv 91/676/EØF af 12. december 1991 om beskyttelse af vand mod forurening forårsaget af nitrater, der stammer fra landbruget (EFT L 375, s. 1) bestemmer:

»Dette direktiv har til formål:

— at nedbringe vandforurening forårsaget eller fremkaldt af nitrater, der stammer fra landbruget, og

— at forebygge yderligere forurening af denne art.«

4 Direktivets artikel 3, stk. 1 og 2, er affattet således:

»1. Vand, der er berørt af forurening, og vand, der kan blive berørt af forurening, hvis der ikke træffes foranstaltninger i henhold til artikel 5, skal kortlægges af medlemsstaterne i overensstemmelse med kriterierne i bilag I

2. Medlemsstaterne udpeger inden to år efter meddelelsen af dette direktiv som sårbare zoner alle kendte jordområder på deres område, som bidrager til forureningen, og hvorfra der er afstrømning til vand, der er kortlagt i overensstemmelse med stk. 1. De underretter Kommissionen om denne oprindelige udpegelse inden seks måneder.«

5 Artikel 4 i direktiv 91/676 er affattet således:

»1. Med henblik på for alt vand at skabe et generelt niveau for beskyttelse mod forurening skal medlemsstaterne inden to år efter meddelelsen af dette direktiv:

a) udarbejde en kodeks eller kodekser for godt landmandskab, som følges af landbrugerne på et frivilligt grundlag, og som mindst skal indeholde bestemmelser om de i afsnit A i bilag II nævnte punkter

[…]«

6 Samme direktivs artikel 5 bestemmer:

»1. Med henblik på gennemførelse af de i artikel 1 omhandlede målsætninger udarbejder medlemsstaterne inden to år efter den oprindelige udpegelse som omhandlet i artikel 3, stk. 2, eller inden et år efter enhver senere udpegelse som omhandlet i artikel 3, stk. 4, handlingsprogrammer for de udpegede sårbare zoner

2. .Et handlingsprogram kan vedrøre alle sårbare zoner på en medlemsstats område, eller der kan, hvis medlemsstaten finder det hensigtsmæssigt, udarbejdes forskellige programmer for forskellige sårbare zoner eller dele af zoner.

3. I handlingsprogrammerne skal der tages hensyn til:

a) de foreliggende videnskabelige og tekniske data, hovedsagelig om kvælstoftilførsler fra henholdsvis landbrugsvirksomhed og andre kilder

b) miljøbetingelserne i de relevante områder i den pågældende medlemsstat.

4. Handlingsprogrammerne skal gennemføres inden fire år efter deres udarbejdelse og skal bestå af følgende bindende foranstaltninger:

a) foranstaltningerne i bilag III

b) de foranstaltninger, som medlemsstaterne har foreskrevet i den eller de kodekser for godt landmandskab, der er overflødiggjort af foranstaltningerne i bilag III

5. Medlemsstaterne træffer inden for rammerne af handlingsprogrammerne desuden de supplerende foranstaltninger eller skærpede foranstaltninger, som de anser for nødvendige, hvis det allerede fra starten eller på baggrund af de erfaringer, der indhøstes i forbindelse med handlingsprogrammernes gennemførelse, viser sig, at foranstaltningerne i stk. 4 ikke er tilstrækkelige til at nå de mål, der er fastsat i artikel 1. Ved udvælgelsen af disse foranstaltninger tager medlemsstaterne hensyn til, om de er effektive og rentable i forhold til andre mulige forebyggende foranstaltninger.

[…]«

7 Direktivets bilag III med overskriften »Foranstaltninger, der skal medtages i de i artikel 5, stk. 4, litra a), omhandlede handlingsprogrammer« bestemmer:

»1. Foranstaltningerne skal omfatte regler vedrørende:

[…]

2) kapaciteten i anlæg til opbevaring af husdyrgødning; denne kapacitet skal være større end den, der er påkrævet til opbevaring i den længste periode, hvor tilførsel til jorden i den sårbare zone er forbudt, medmindre det over for de kompetente myndigheder kan godtgøres, at enhver overskydende mængde husdyrgødning ud over den faktiske opbevaringskapacitet vil kunne bortskaffes på en måde, der ikke er til skade for miljøet

[…]«

Direktiv 2001/42

8 Artikel 2 i direktiv 2001/42 bestemmer:

»I dette direktiv forstås ved:

a) »planer og programmer«: planer og programmer, herunder sådanne der medfinansieres af Det Europæiske Fællesskab, samt ændringer deri

— som udarbejdes og/eller vedtages af en national, regional eller lokal myndighed, eller som udarbejdes af en myndighed med henblik på vedtagelse af parlament eller regering via en lovgivningsprocedure, og

— som kræves ifølge love og administrative bestemmelser

b) »miljøvurdering«: udarbejdelse af en miljørapport, gennemførelse af høringer, hensyntagen til miljørapporten og til resultaterne af høringerne ved beslutningstagning samt underretning om afgørelsen i overensstemmelse med artikel 4-9

[…]«

9 I nævnte direktivs artikel 3 fastsættes:

»1. Der skal for de i stk. 2-4 omhandlede planer og programmer, som kan få væsentlig indvirkning på miljøet, gennemføres en miljøvurdering, som skal være i overensstemmelse med dette direktivs artikel 4-9

2. Med forbehold af stk. 3 gennemføres der en miljøvurdering for alle planer og programmer:

a) som udarbejdes inden for landbrug, skovbrug, fiskeri, energi, industri, transport, affaldshåndtering, vandforvaltning, telekommunikation, turisme, fysisk planlægning og arealanvendelse, og som fastlægger rammerne for fremtidige anlægstilladelser til de projekter, der er omhandlet i bilag I og II til direktiv 85/337/EØF, eller

b) for hvilke det på grund af den sandsynlige indvirkning på lokaliteter er besluttet, at der kræves en vurdering i medfør af artikel 6 eller 7 i direktiv 92/43/EØF.

3. For planer og programmer som omhandlet i stk. 2, der fastlægger anvendelsen af mindre områder på lokalt plan eller angiver mindre ændringer i de pågældende planer og programmer, skal der kun gennemføres en miljøvurdering, hvis medlemsstaten fastslår, at de kan få væsentlig indvirkning på miljøet.

4. Medlemsstaterne afgør, om planer og programmer, som ikke falder ind under stk. 2, men som fastlægger rammerne for fremtidige anlægstilladelser til projekter, kan forventes at få væsentlig indvirkning på miljøet.

5. Medlemsstaterne afgør, om de planer eller programmer, som er omhandlet i stk. 3 og 4, kan få væsentlig indvirkning på miljøet, enten ved at undersøge hvert enkelt tilfælde eller ved at opstille typer af planer og programmer eller ved at kombinere de to metoder. I den forbindelse tager medlemsstaterne i alle tilfælde hensyn til de relevante kriterier, der er nævnt i bilag II, med henblik på at sikre, at planer og programmer, der kan få væsentlig indvirkning på miljøet, er omfattet af dette direktiv.

[…]«

Direktiv 85/337/EØF

10 Artikel 1, stk. 2, i Rådets direktiv 85/337/EØF af 27. juni 1985 om vurdering af visse offentlige og private projekters indvirkning på miljøet (EFT L 175, s. 40), som ændret

ved Rådets direktiv 97/11/EF af 3. marts 1997 (EFT L 73, s. 5, herefter »direktiv 85/337«), bestemmer:

»I dette direktiv forstås ved:

Projekt:

— gennemførelse af anlægsarbejder eller andre installationer eller arbejder

— andre indgreb i det naturlige miljø eller i landskaber, herunder sådanne, der tager sigte på udnyttelse af ressourcer i undergrunden

[…]«

11 I henhold til artikel 4, stk. 1, i direktiv 85/337 skal projekter, der er omfattet af direktivets bilag I, vurderes i forhold til deres indvirkning på miljøet.

12 Direktivets artikel 8 har følgende ordlyd:

»Der skal tages hensyn til de i henhold til artikel 5, 6 og 7 foretagne høringer og indhentede oplysninger i forbindelse med tilladelsesproceduren.«

13 Bilag I til direktiv 85/337 med overskriften »Projekter omhandlet i artikel 4, stk. 1« bestemmer:

»[…]

17. Anlæg til intensiv fjerkræavl og svineavl med mere end:

a) 85 000 slagtekyllinger, 60 000 høner

b) 3 000 slagtesvin (over 30 kg) eller

c) 900 søer.

[…]«

14 Bilag II til dette direktiv med overskriften »Projekter omhandlet i artikel 4, stk. 2« anfører:

»1. Landbrug, skovbrug og akvakultur

[…]

b) Projekter vedrørende inddragning af uopdyrket land eller delvise naturområder til intensiv landbrugsvirksomhed.

[…]

e) Anlæg til intensiv husdyravl (projekter, som ikke er omfattet af bilag I).

[…]«

Direktiv 2003/35/EF

15 Tiende betragtning til Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2003/35/EF af 26. maj 2003 om mulighed for offentlig deltagelse i forbindelse med udarbejdelse af visse planer og programmer på miljøområdet og om ændring af Rådets direktiv 85/337/EØF og 96/61/EF for så vidt angår offentlig deltagelse og adgang til klage og domstolsprøvelse (EUT L 156, s. 17) bestemmer:

»Der bør fastsættes bestemmelser vedrørende visse direktiver på miljøområdet, som kræver, at medlemsstaterne skal fremlægge planer og programmer vedrørende miljøet, men som ikke indeholder tilstrækkelige bestemmelser om offentlig deltagelse, så der sikres offentlig deltagelse i overensstemmelse med bestemmelserne i Århuskonventionen [om adgang til oplysninger, offentlig deltagelse i beslutningsprocesser samt adgang til klage og domstolsprøvelse på miljøområdet, der blev indgået på Det Europæiske Fællesskabs vegne ved Rådets afgørelse 2005/370/EF af 17.2.2005 (EUT L 124, s. 1, herefter »Århuskonventionen«)], særlig dens artikel 7. I anden relevant fællesskabslovgivning findes der allerede bestemmelser om offentlig deltagelse i udarbejdelse af planer og programmer, og i fremtiden vil der fra starten blive medtaget krav om offentlig deltagelse på linje med Århuskonventionen i den relevante lovgivning.«

16 Artikel 2 i dette direktiv med overskriften »Offentlig deltagelse i planer og programmer« bestemmer i stk. 2 og 5:

»2. Medlemsstaterne sikrer, at offentligheden tidligt og på en effektiv måde får mulighed for at deltage i udarbejdelse og ændringer eller ajourføring af de planer eller programmer, som kræves udarbejdet i henhold til bestemmelserne i bilag I.

[…]

5. Denne artikel finder ikke anvendelse på de i bilag I omhandlede planer og programmer, som er omfattet af en procedure for offentlig deltagelse i henhold til [direktiv 2001/42] eller i henhold til Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2000/60/EF af 23. oktober 2000 om fastlæggelse af en ramme for Fællesskabets vandpolitiske foranstaltninger.«

17 Bilag I til direktiv 2003/35 med overskriften »Bestemmelser for de planer og programmer, der er anført i artikel 2« anfører:

»[…]

c) Artikel 5, stk. 1, i [direktiv 91/676].

[…]«

Nationale bestemmelser

18 Direktiv 2001/42 er blevet gennemført i regionen Valloniens ret ved artikel D. 52 ff. i første bog i miljøloven (*Moniteur belge* af 9.7.2004, s. 54654).

19 Denne lovs artikel D. 53 bestemmer:

»1. Der skal i henhold til artikel 52-61 gennemføres en vurdering af planers og programmers indvirkning på miljøet for de planer og programmer, samt ændringerne hertil, der er opstillet på regeringens liste I, og som:

1° udarbejdes inden for landbrug, skovbrug, fiskeri, energi, industri, transport, affaldshåndtering, vandforvaltning, arealanvendelse telekommunikation og turisme, og som fastlægger rammerne for fremtidige anlægstilladelser til de projekter, der er opført på listen, der er opstillet i henhold til artikel 66 [stk. 2]

2° er underlagt en vurdering i henhold til artikel 29 i lov af 12. juli 1973 om naturfredning.

[…]

3. Regeringen kan i henhold til dette kapitel underkaste planer eller programmer, der kan få væsentlige miljøvirkninger, og som ikke er omfattet af dekret- eller lovbestemmelser eller af administrative bestemmelser, en vurdering af indvirkning på miljøet.

[…]«

20 Samme lovs artikel R. 47 bestemmer:

»Listen over planer og programmer, der er omfattet af artikel 53, stk. [1], i dekretdelen, fastsættes i bilag V.«

21 Det nævnte bilag V, som er vedtaget ved den vallonske regerings bekendtgørelse af 17. marts 2005 om første bog i miljøloven (*Moniteur belge* af 4.5.2005, s. 21184), indeholder blandt andet handlingsprogrammet for luftkvalitet, handlingsprogrammet for jordbundskvalitet og handlingsprogrammet til naturbeskyttelse. Dette bilag omfatter imidlertid ikke handlingsprogrammet til forvaltning af kvælstof i landbruget i de sårbare zoner, som oprindeligt blev indført i regionen Valloniens ret ved bekendtgørelse af 10. oktober 2002.

22 Hvad specifikt angår sidstnævnte handlingsprogram findes de relevante gældende bestemmelser i regionen Valloniens ret i den anfægtede bekendtgørelse.

23 Denne bekendtgørelse fastsætter de betingelser, der finder anvendelse på forvaltning af kvælstof i landbruget på hele regionen Valloniens område. Den vedrører også forvaltning af kvælstof i de sårbare zoner, hvor den udgør det handlingsprogram, som er foreskrevet i artikel 5 i direktiv 91/676. De sårbare zoner udgør 42% af denne regions område og 54% af regionens udnyttede landbrugsareal.

24 Kapitel IV i den anfægtede bekendtgørelse omfatter et afsnit 3 med overskriften »Betingelser, der finder anvendelse på forvaltning af kvælstof i landbruget på hele regionen Valloniens område«. Dette afsnit indeholder dels underafsnit 1-5, som finder anvendelse på hele denne regions område, herunder på sårbare zoner, dels underafnit 6 og 7, som kun finder anvendelse på sårbare zoner. Samtlige disse underafsnit udgør det handlingsprogram, som er foreskrevet i artikel 5, stk. 1, i direktiv 91/676.

Tvisten i hovedsagen og de præjudicielle spørgsmål

25 Domstolen fastslog i dom af 22. september 2005, Kommissionen mod Belgien (sag C-221/03, Sml. I, s. 8307), at Kongeriget Belgien havde tilsidesat sine forpligtelser i henhold til direktiv 91/676, idet det ikke inden for den fastsatte frist havde vedtaget de nødvendige foranstaltninger for at foretage en fuldstændig og korrekt gennemførelse af dette direktiv.

26 Til opfyldelse af dommen vedtog den vallonske regering i henhold til artikel 5 i direktiv 91/676 den anfægtede bekendtgørelse. Denne bekendtgørelse ændrer anden bog i miljøloven, som udgør code de l'eau en ce qui concerne la gestion durable de l'azote en agriculture.

27 Terre Wallonne ASBL og Inter-Environnement Wallonie ASBL har for Conseil d'État nedlagt påstand om annullation af denne bekendtgørelse, idet de bl.a. gjorde gældende, at det heraf omfattede program ikke havde været genstand for en miljøvurdering i overensstemmelse med direktiv 2001/42.

28 Den vallonske regering har gjort gældende, at programmet til forvaltning af kvælstof i landbruget ikke henhører under anvendelsesområdet for direktiv 2001/42.

29 Den forelæggende ret mener ikke, at det kan udelukkes, at handlingsprogrammer som det, der er omhandlet i direktiv 91/676, er planer eller programmer i direktiv 2001/42's forstand. Den forelæggende ret har desuden bemærket, at ingen bestemmelser i regionen Valloniens ret, som var gældende på tidspunktet for vedtagelsen af den anfægtede bekendtgørelse, underkaster kvælstofforvaltningsplanen en miljøvurdering, at det ikke nødvendigvis er fastslået, at denne situation er i strid med direktiv 2001/42, og at den korrekte anvendelse af EU-retten heller ikke er så åbenbar, at der ikke hersker nogen rimelig tvivl.

30 Conseil d'État har derfor besluttet at udsætte sagen og forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

»1) Er kvælstofforvaltningsprogrammet for de udpegede sårbare zoner, hvis udarbejdelse er foreskrevet i artikel 5, stk. 1 [i direktiv 91/676], en plan eller et program som omhandlet i artikel 3, stk. 2, litra a) [i direktiv 2001/42], som er udarbejdet inden for landbrug, skovbrug, fiskeri, energi, industri, transport, affaldshåndtering, vandforvaltning, telekommunikation, turisme, fysisk planlægning og arealanvendelse, og fastlægger det rammerne for fremtidige anlægstilladelser til de projekter, der er omhandlet i bilag I og II til [direktiv 85/337]?

2) Er kvælstofforvaltningsprogrammet for de udpegede sårbare zoner, hvis udarbejdelse er foreskrevet i artikel 5, stk. 1 [i direktiv 91/676], en plan eller et program som omhandlet i artikel 3, stk. 2, litra b) [i direktiv 2001/42], for hvilken eller hvilket det på grund af den sandsynlige indvirkning på lokaliteter er besluttet, at der kræves en vurdering i medfør af artikel 6 eller 7 [i direktiv 92/43], navnlig når det omhandlede kvælstofforvaltningsprogram finder anvendelse på alle de sårbare zoner, som regionen Vallonien har udpeget?

3) Er kvælstofforvaltningsprogrammet for de udpegede sårbare zoner, hvis udarbejdelse er foreskrevet i artikel 5, stk. 1 [i direktiv 91/676], en plan eller et program, som ikke falder ind under […] artikel 3, stk. 2 [i direktiv 2001/42], men som fastlægger rammerne for fremtidige anlægstilladelser til projekter, for hvilke medlemsstaterne i henhold til artikel 3, stk. 4, [i direktiv 2001/42] skal afgøre, om de kan forventes at få væsentlig indvirkning på miljøet i overensstemmelse med stk. 5?«

Om de præjudicielle spørgsmål

Det første spørgsmål

31 Med sit første spørgsmål ønsker den forelæggende ret nærmere bestemt at få oplyst, hvorvidt et program til forvaltning af kvælstof i landbruget som det i hovedsagen omhandlede kan udgøre en plan eller et program som omhandlet i artikel 3, stk. 2, litra a), i direktiv 2001/42.

32 Det skal indledningsvis fastslås, at det primære formål med direktiv 2001/42 — sådan som det fremgår af dets artikel 1 — er at gennemføre en miljøvurdering af planer og programmer, som kan få væsentlig indvirkning på miljøet i forbindelse med deres udarbejdelse, og inden de vedtages.

33 Når der i direktiv 2001/42 stilles krav om en sådan miljøvurdering, fastsætter dette direktiv minimumsbestemmelser for udarbejdelsen af en miljørapport, gennemførelse af høringer, hensyntagen til resultaterne af miljøvurderingen samt underretning om afgørelsen, der er truffet på baggrund af miljøvurderingen.

34 Med henblik på at fastslå, hvorvidt handlingsprogrammer, der er udarbejdet i henhold til artikel 5, stk. 1, i direktiv 91/676 (herefter »handlingsprogrammerne«), henhører under artikel 3, stk. 2, litra a), i direktiv 2001/42, skal det for det første undersøges, hvorvidt disse handlingsprogrammer er »planer og programmer« som omhandlet i sidstnævnte direktivs artikel 2, litra a), og for det andet, hvorvidt de opfylder de betingelser, der er fastsat i samme direktivs artikel 3, stk. 2, litra a).

Om anvendelsen af artikel 2 i direktiv 2001/42

35 Det skal indledningsvis fastslås, at handlingsprogrammerne dels er udarbejdet af en national, regional eller lokal myndighed, eller er udarbejdet af en myndighed med henblik på vedtagelse af parlament eller regering via en lovgivningsprocedure, dels er påkrævede ifølge love og administrative bestemmelser.

36 Det skal herefter fastslås, at direktiv 91/676 kræver udarbejdelsen af sådanne handlingsprogrammer for alle »sårbare zoner«, som medlemsstaterne har udpeget i henhold til dette direktivs bestemmelser, og at disse programmer skal omfatte foranstaltninger af den type, der er fastsat i dets artikel 5, der har til formål at bekæmpe forurening forårsaget af nitrater, og hvis gennemførelse og overvågning det tilkommer medlemsstaterne at sikre. De kompetente myndigheder skal også regelmæssigt foretage en fornyet gennemgang af foranstaltningernes relevans og om fornødent revidere handlingsprogrammerne.

37 Som generaladvokaten har anført i punkt 25-28 i forslaget til afgørelse, støttes en sådan konstatering desuden af tiende betragtning til direktiv 2003/35, samt af dets artikel 2, stk. 5, og bilag I.

38 Det skal i denne forbindelse påpeges, at direktiv 2003/35 fastsætter den offentlige deltagelse under udarbejdelsen af visse miljøplaner og -programmer med henblik på at tilpasse EU-lovgivningen til Århuskonventionen.

39 Det fremgår af tiende betragtning til direktiv 2003/35, at anden fællesskabslovgivning allerede omfattede bestemmelser om offentlig deltagelse i udarbejdelse af planer og programmer, som var i overensstemmelse med Århuskonventionen. Følgelig udelukker dette direktivs artikel 2, stk. 5, de i bilag I til dette direktiv nævnte »planer og programmer«, for hvilke sådanne bestemmelser var blevet gennemført i henhold til direktiv 2001/42, fra denne artikels anvendelsesområde. Disse planer og programmer omfatter også de i artikel 5, stk. 1, i direktiv 91/676 omhandlede handlingsprogrammer.

40 Artikel 2, stk. 5, i direktiv 2003/35 er ganske vist blevet vedtaget inden for rammerne af bestemmelser vedrørende den offentlige deltagelse i udarbejdelsen af visse miljøplaner og -programmer. Det ville imidlertid være selvmodsigende at antage, at handlingsprogrammerne henhører under anvendelsesområdet for artikel 2 i direktiv 2001/42, når de vedrører bestemmelser om den offentlige deltagelse i vedtagelsen af en plan eller et program, men at de samme handlingsprogrammer ikke længere henhører under denne bestemmelses anvendelsesområde, når de vedrører miljøvurderingen.

41 Endelig skal det præciseres, at hvis alle lovgivningsmæssige foranstaltninger til beskyttelse af vand mod forurening forårsaget af nitrater, der stammer fra landbruget, ikke udgør en »plan« eller et »program« som omhandlet i direktiv 2001/42, udelukker alene den omstændighed, at en sådan foranstaltning vedtages ved lov, ikke foranstaltningen fra dette direktivs anvendelsesområde, eftersom den har de kendetegn, der er nævnt i denne doms præmis 36.

42 Det følger af det ovenstående, at handlingsprogrammerne, såvel i kraft af deres kendetegn som af EU-lovgivers hensigt, udgør »planer« og »programmer« som omhandlet i direktiv 2001/42.

Om anvendelsen af artikel 3, stk. 2, litra a), i direktiv 2001/42

43 Det bemærkes, at det følger af artikel 3, stk. 2, litra a), i direktiv 2001/42, at planer og programmer, som dels udarbejdes inden for visse sektorer, dels fastlægger rammerne for fremtidige anlægstilladelser til de projekter, der er omhandlet i bilag I og II til direktiv 85/337, underkastes en systematisk miljøvurdering.

44 Hvad angår den første betingelse, som er fastsat i artikel 3, stk. 2, litra a), i direktiv 2001/42, er det tilstrækkeligt at fastslå, at det følger af selve titlen på direktiv 91/676, at handlingsprogrammerne udarbejdes for landbrugssektoren.

45 Hvad angår den anden betingelse med henblik på at fastslå, hvorvidt handlingsprogrammerne fastlægger rammerne for fremtidige anlægstilladelser til de projekter, der er opregnet i bilag I og II til direktiv 85/337, skal indholdet og formålet med disse programmer undersøges under hensyntagen til rækkevidden af miljøvurderingen af disse projekter som fastsat i dette direktiv.

46 Hvad angår formålet med handlingsprogrammerne følger det således af direktiv 91/676 og navnlig af 9.-11. betragtning hertil, af artikel 1 og artikel 3-5, samt af bilagene til dette direktiv, at disse programmer i forhold til de sårbare zoner indebærer en samlet undersøgelse af de miljøproblemer, der er knyttet til forurening forårsaget af nitrater, der stammer fra landbruget, og at programmerne indfører et organiseret system, der skal sikre et generelt beskyttelsesniveau mod en sådan forurening.

47 De nævnte programmers særlige karakter består i, at de skal fastlægge en overordnet og sammenhængende politik, der indebærer en konkret og detaljeret planlægning, som dækker de sårbare zoner og eventuelt hele det nationale område og vedrører formindskelse og forebyggelse af forurening forårsaget af nitrater, der stammer fra landbruget.

48 Hvad angår indholdet af handlingsprogrammerne følger det af artikel 5 i direktiv 91/676, sammenholdt med bilag III hertil, at de nævnte programmer består af konkrete og bindende foranstaltninger, som navnlig vedrører de perioder, hvor tilførsel af visse typer gødning til jorden er forbudt, kapaciteten i anlæg til opbevaring af husdyrgødning, de forskellige måder for tilførsel af gødning og den højst tilladte mængde for anvendelse af kvælstofholdig gødning (jf. i denne retning dom af 8.9.2005, sag C-416/02, Kommissionen mod Spanien, Sml. I, s. 7487, præmis 34). Disse foranstaltninger sikrer blandt andet — således som fastsat i punkt 2 i bilag III til direktiv 91/676 — at den mængde husdyrgødning, som tilføres jorden hvert år, herunder fra dyrene selv, ikke overstiger en mængde pr. hektar for hver bedrift eller hvert husdyrbrug, der svarer til den mængde husdyrgødning, som indeholder 170 kg kvælstof.

49 Hvad angår rækkevidden af den i direktiv 85/337 fastsatte miljøvurdering skal det indledningsvis påpeges, at de foranstaltninger, der følger af handlingsprogrammerne, vedrører de anlæg til intensiv husdyravl, som er nævnt i punkt 17 i bilag I og i punkt 1, litra e), i bilag II til direktiv 85/337.

50 Det bemærkes, at inden for rammerne af miljøvurderingen som fastsat i direktiv 85/337 skal de nationale myndigheder ikke blot tage hensyn til de direkte virkninger af de planlagte arbejder, men også til den indvirkning på miljøet, der kan fremkaldes ved brugen og driften af resultaterne af disse arbejder (dom af 28.2.2008, sag C-2/07, Abraham m.fl., Sml. I, s. 1197, præmis 43, og af 25.7.2008, sag C-142/07, Ecologistas en Acción-CODA, Sml. I, s. 6097, præmis 39).

51 Hvad angår anlæg til intensiv husdyravl skal en sådan miljøvurdering navnlig tage hensyn til sådanne anlægs indvirkning på vandkvaliteten (jf. i denne retning dom af 8.9.2005, sag C-121/03, Kommissionen mod Spanien, Sml. I, s. 7569, præmis 88).

52 Som generaladvokaten med rette har påpeget i punkt 80 i forslaget til afgørelse, kræver artikel 8 i direktiv 85/337, at der i forbindelse med tilladelsen til projekter til drift af sådanne anlæg tages hensyn til miljømæssige forhold, som handlingsprogrammerne har til formål at regulere.

53 Det skal desuden fastslås, at det følger af artikel 5, stk. 4, i direktiv 91/676, at handlingsprogrammerne, der er vedtaget i henhold til artikel 5, stk. 1, skal fastsætte en helhed af foranstaltninger, hvis overholdelse kan være en betingelse for udstedelsen af den tilladelse, der kan gives til de i bilag I og II til direktiv 85/337 opregnede projekter, og i forhold til hvis fastlæggelse direktiv 91/676 overlader medlemsstaterne en vis skønsmargen. Dette gælder navnlig i tilfælde af foranstaltninger til opbevaring af husdyrgødning som fastsat i bilag III til direktiv 91/676 i forhold til projekter vedrørende anlæg til intensiv husdyravl som opregnet i bilag I og II til direktiv 85/337.

54 I et sådant tilfælde, hvor det ikke desto mindre tilkommer den nationale ret under hensyntagen til det pågældende handlingsprogram at vurdere, om foranstaltningerne er en realitet, og rækkevidden heraf, skal det fastslås, at dette handlingsprogram hvad angår de nævnte foranstaltninger skal anses for at fastlægge rammerne for fremtidige anlægstilladelser til de projekter, der er opregnet i bilag I og II til direktiv 85/337, som omhandlet i artikel 3, stk. 2, litra a), i direktiv 2001/42.

55 I lyset af de ovenstående betragtninger skal det første spørgsmål besvares med, at et handlingsprogram, som er vedtaget i henhold til artikel 5, stk. 1, i direktiv 91/676, i princippet er en plan eller et program som omhandlet i artikel 3, stk. 2, litra a), i direktiv 2001/42, eftersom det udgør en »plan« eller et »program« som omhandlet i sidstnævnte direktivs artikel 2, litra a), og indeholder foranstaltninger, hvis overholdelse er en betingelse for udstedelsen af den tilladelse, der kan gives til gennemførelsen af de i bilag I og II til direktiv 85/337 opregnede projekter.

Det andet og det tredje spørgsmål

56 Henset til besvarelsen af det første præjudicielle spørgsmål skal det fastslås, at det ikke i forhold til afgørelsen af tvisten i hovedsagen er nødvendigt at besvare spørgsmålet om, hvorvidt der også i henhold til artikel 3, stk. 2, litra b), i direktiv 2001/42 kræves en vurdering af handlingsprogrammers indvirkning på miljøet.

57 Det er således ufornødent at besvare det andet spørgsmål.

58 Henset til at artikel 3, stk. 4, i direktiv 2001/42 kun finder anvendelse i tilfælde af, at bestemmelserne i samme artikels stk. 2 ikke finder anvendelse, er det ufornødent at besvare det tredje spørgsmål.

Sagsomkostningerne

59 Da sagens behandling i forhold til hovedsagernes parter udgør et led i de sager, der verserer for den forelæggende ret, tilkommer det denne at træffe afgørelse om sagsomkostningerne. Bortset fra nævnte parters udgifter kan de udgifter, som er afholdt i forbindelse med afgivelse af indlæg for Domstolen, ikke erstattes.

På grundlag af disse præmisser kender Domstolen (Fjerde Afdeling) for ret:

Et handlingsprogram, som er vedtaget i henhold til artikel 5, stk. 1, i Rådets direktiv 91/676/EØF af 12. december 1991 om beskyttelse af vand mod forurening forårsaget af nitrater, der stammer fra landbruget, er i princippet en plan eller et program som omhandlet i artikel 3, stk. 2, litra a), i Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2001/42/EF af 27. juni 2001 om vurdering af bestemte planers og programmers indvirkning på miljøet, eftersom det udgør en »plan« eller et »program« som omhandlet i sidstnævnte direktivs artikel 2, litra a), og indeholder foranstaltninger, hvis overholdelse er en betingelse for udstedelsen af den tilladelse, der kan gives til gennemførelsen af de i bilag I og II til Rådets direktiv 85/337/EØF af 27. juni 1985 om vurdering af visse offentlige og private projekters indvirkning på miljøet, som ændret ved Rådets direktiv 97/11/EF af 3. marts 1997, opregnede projekter.

Underskrifter